

En nødvendig omvej

Strøtanker om litteratur og perioder¹

SVEND ERIK LARSEN

Den direkte omvej

Litteraturhistorieskrivning er ikke en disciplin og heller ikke umiddelbart udtryk for litteraturens eget forløb. Den er et projekt der går ud på at give litteraturen en plads i den kultur vi lever i. Det projekt hviler på i hvert fald to forudsætninger.

Den ene er at litteraturens tekster bliver ved med at komme væltende som de har gjort, lige så længe mennesker har brugt sprog til at fortolke deres liv gennem fortællinger og andre fantasifulde konstruktioner. Og hele dette reservoir af viden og oplevelser bliver ved at forandre sig. Litteratur er en stoflig realitet hvis mangfoldige eksistens ingen kan benægte, ikke en teoretisk konstruktion. Men litteraturen har jo ikke patent på tilværelsesfortolkninger. De findes også i andre medier end sprog og i andre udtryksformer end de kunstneriske. Det ene orienteringspunkt for et litteraturhistorisk projekt er derfor forholdet mellem hvad sproget kan og andre medier kan, og hvordan disse bevægelser snart løber parallelt, snart bytter plads, snart krydses med hinanden, snart løber i hver sin retning.

Den anden forudsætning er at litteraturens tekster forholder sig på indirekte måder af varierende genemskuelighed til de forestillinger, ideer, materielle processer, erfaringsfelter som i øvrigt kendetegner den menneskelige kultur og den måde den forgrener sig og forandrer sig på. Ikke at litteraturen kun gentager eller afspejler hvad der rører sig, tilføjet lidt fantastik, men den bidrager også aktivt til at kvalificere en række kulturprocesser, især dem der har med forestillinger, værdier, kommunikationsformer at gøre. Den har en selvstændig kulturel funktion hvis art og vigtighed har svinget gennem tiden.

Den anden forankring for et litteraturhistorisk projekt er derfor historiske processer i det samlede kulturelle felt – teknologi, ideologi, demografi, medier, politik osv. og de begreber vi danner og har dannet os gennem tiden om disse processer for at forstå dem og måske påvirke dem.

Litteraturhistorie er en refleksion over ændringer i erfaringsdannelse i den menneskelige kultur når denne refleksion *både* tager udgangspunkt i den form erfaringerne får når de bearbejdes i sprog, til dels i forhold til andre medier, og kan trække vod i de mange andre slags historier som giver os en forståelse af vores kultur. At litteratur overhovedet betragtes historisk, er jo ikke noget litteraturen selv har fundet på. Det hænger sammen med at en historisk forståelse af kultur overhovedet er kommet i forgrunden i europæisk selvforståelse fra omkring år 1800, en opfattelse der til en vis grad har bredt sig uden for Europas grænser. Og at forholdet mellem skriftlig og mundtlig sprogbrug har præget litteraturens brug af sprog ned i mindste detalje, er jo heller ikke noget litteraturen har muliggjort, ligesom andre mediers og reproduktionsteknikkers fremkomst har ændret på hvad vi kan få sproget til gøre, parallelt med hvad brugen af sproget selv har sat skub i. Men disse medieteknologiske processer har til gengæld ikke kun europæisk rod.

Hvorfor så ikke bare vælge en anden historie end den litterære med en direkte vej til kulturens og vor egen selvforståelses hemmeligheder? Sagen er at alle andre slags historier for at være relevante også er en refleksion over de kulturprocesser de er del af. Ingen historier – naturhistorier, teknologihistorier, økonomihistorier osv. – udtrykker noget som helst direkte.

De er alle projekter der forsøger at anbringe et bredt forgrenet fænomen, hvis eksistens og virkning ingen kan komme uden om, på en plads i den kultur vi lever i. Hvis de med eller mod deres vilje isoleres enkeltvis som det mest umiddelbare udtryk for historiens gang, mister de deres betydning fordi de ophører med at være refleksion og fortolkning i forhold til andre historier. Det gælder hvis dette fænomen er økonomi, natur, teknologi – eller litteratur. Omvejen er den eneste direkte vej til kulturens historie.

De særlige historier er platforme for sådanne refleksioner der eventuelt forholder sig komplementært til hinanden.² Også litteraturhistorien. Dermed bidrager de selv til at udvikle hvilke platforme der er til rådighed, hvor omfattende de er, hvor betydningsfulde de er osv. på bestemte tidspunkter. Et sådant landkort over mulige platforme ændrer derfor udseende i og med den historiske refleksion udfoldes. Litteraturhistorien som selvstændigt fænomen er i det store hele et projekt fra det 19. århundredes Europa og har skiftet retning og særpræg ved at blive praktiseret i forhold til andre slags historier. Kirkehistorie er af betydelig ældre dato og har radikalt ændret indhold og betydning for den generelle refleksion over kulturens forandringer: fra en forsynshistorie til, om jeg så må sige, en historisk historie. Naturhistorien måske endnu mere: fra antikkens kosmologiske systemer eller opregninger af verdens forunderlige mangfoldighed med stærkt heterogene forklaringer, via nyere tids dødsspring fra en skabelsesfortælling til en egentlig forandringshistorie ved siden af kulturens historie, og, måske, videre til en historie hvor natur- og kulturprocesser i stigende omfang griber ind i hinanden på visse niveauer.

Man kan – meget kort – forstå litteratur som afsoning af grænser for menneskelig erfaring gennem det sprog hvormed vi også bearbejder den erfaring der ligger inden for grænserne. I så fald er litteraturens historie en refleksion over hvordan vi med sprog fortolker og eventuelt bevæger grænserne for erfaring og dermed forholder os til den kultur vi lever i. Det er derfor litteraturen og dens historie er

én af flere nødvendige omveje til forståelse af denne

kultur.

Omvej på græsk hedder 'peri-hodos' eller kortere 'periode.' Det refererer til processer i naturen, især det store kosmos, der forløber i en evig gentagelse. Omvejen var den omdrejning (lat. 'revolution') som et fænomen gennemløber før det kommer tilbage til udgangspunktet og tager turen engang til, eller det udsving det foretager, inden det med mellemrum passerer et nulpunkt eller hvilepunkt og svinger ud i yderpositionen igen. Dette vilkår gælder også menneskets og samfundenes liv i tiden, mente man. De var som pendulsving eller stjerneomløb.

Fra vores synsvinkel er det jo ikke særlig historisk. Men denne opfattelse er tidligere tids historieopfattelse. Derfor er periodebegrebet før som nu centralt for en refleksion over et fænomens historiske karakter og funktion, men det ændres jo når opfattelsen af hvad historie er, skifter gear: fra at være udtryk for evige, guddommelige love for tidens gang til at være udtryk for resultatet af menneskelig foretagelse i forhold til nogle grænser for hvad vi kan foretage os, primært som eksperimenter med at flytte dem alligevel. Akkurat ligesom 'revolution' kom til at betyde alt andet end gentagen cirkelbevægelse for planeter, eller 'passion' i stedet for en påvirkning udefra, en lidelse, der rammer ind i os, kom til betyde indre menneskelige kræfter der bryder ud.³

I begge tilfælde er periode afgrænsede dele af denne proces, enten i lyset af gentagelse eller menneskelig forandring. At reflektere over historie gennem perioder er derfor at drøfte kriterier og betingelser for hvor periodegrænser skal lægges i forhold til andre historiers måder at gribe sagen an på. De muliggør at vi kan se på hvad der foregår i et afgrænset tidsrum, på en sådan måde at vi kan sætte det i forhold til før og efter. Det er vist den mest simple aktuelle definerende håndbogsbeskrivelse.

De følgende sider er nogle overvejelser over disse kriterier og betingelser når litteraturhistorie er den platform hvorfra kulturens historie ses. De er samlet i en ræsonneret checkliste på otte problemstillinger man ikke kan undgå at tage stilling til. I konkrete tilfælde kan nogle af dem skydes til side. De er til at tænke, ikke til at fremstille litteraturhistorien med.

De hviler på tre elementære tommelfingerregler:

- hvis den litteraturhistoriske refleksion ikke går ud over den litterære tekst, har den ingen relevans
- hvis den litteraturhistoriske refleksion ikke fokuserer på den litterære tekst, har den ingen relevans
- hvis den litteraturhistoriske refleksion ikke fokuserer på det særlige medium der bærer teksten, har den ingen relevans

På den måde er man sikker på at den litteraturhistoriske refleksion er en uafsluttet og uafsluttelig proces, både med hensyn til ændringer i andre historier, i de uforudsigelige kunstværker den arbejder med, og i de medieudviklinger der får litteraturens udtryksregister til at mutere.⁴ Den stivner ikke som en fortløbende historie som vi blot med jævne mellemrum holder ved lige ved at tilføje de sidste 10-15 års litterære produktion.

1. Synkroni vs. diakroni

I *Cours de linguistique générale* (1916) skelner Ferdinand de Saussure mellem en synkron og en diakron lingvistik. Han skabte et begrebspar der blev stærkt udbredt i det 20. århundrede sammen med strukturalismens sejrsgang, men de to begreber blev tilbage som almene begreber da strukturalismen som helhed mistede sin position. Desværre ofte i en misforstået udgave: Saussure skulle have tænkt sig to forskellige slags lingvistik med hver sit objekt og hver sine metoder. Hvad han havde i tankerne var imidlertid to forskellige synsvinkler på samme objekt, sproget, med klart forskellige formål og i et vist omfang forskellige metoder. Derfor er den ene synsvinkel ikke overordnet den anden, men de er komplementære studier som under ét tjener til at forstå hvordan et sprogsystem eksisterer i tid, og som ikke kan udfoldes samtidigt. Det synkrone studium ser på sproget som et statisk system i forhold til en længere tidsakse, mens det diakrone ser på sprogsystemet som en foranderlig størrelse i forhold til de kontekster hvori det fungerer på denne større tidsakse, og som bidrager til dets forandring. Hver synsvinkel bygger således på en modsætning – tidsrum vs. tidsakse, system vs. kontekst – der tilsammen dækker de

faktorer der er vigtige for at forstå sprogets eksistens i tid. En historisk refleksion over et sprogligt fænomen, og andre tegnprodukter, kan altså ikke lade sig gøre uden at man inddrager komplementære perspektiver. Den lineære, homogene historie er ikke dækkende.

Selvfølgelig kan andre end sprogets temporelle sider undersøges og vil ofte dække forhold i den kontekst hvori sproget virker og forandres – sociolekter fx. Den diakrone lingvistik har derfor ikke en selvstændig genstand, men et mål – at forstå tidsdimensionen og dens betydning for sproget – og kan derfor kun gennemføres hvis den afgrænses i forhold til andre synsvinkler gennem de spørgsmål den stiller. Kort sagt: Den har ikke nogen ontologisk, men kun en metodisk definition.

Det samme gælder litteraturhistorien som det diakrone studium af litteratur. Den er fælles om sin genstand med mange andre delstudier af litteratur, og derfor udvikles dens rolle, grundlæggende spørgsmål og analyseprocedurer i en fortsat dialog med andre, eventuelt komplementære, former for litterær forskning og kritik og for historisk refleksion over kulturen. Den historiske dimension er ikke et afgrænset delaspekt af litteraturen som fx rimmønstre eller verseformer. Litteraturhistorien eksisterer således kun når den hele tiden afgrænser og afpasser sine spørgsmål og analysegreb i forhold til andre litterære synsvinkler, og kan derfor ligeså godt stille skarpt på rimmønstre og verseformer som på læsevaner og ideologiske udtryk så længe dette samlende perspektiv holdes fast.

2. Autonomi vs. periodisering

Her er et lille digt af Friedrich Nietzsche fra begyndelsen af 1880'erne:

Der Tag klinget ab, es neigt sich Glück und Licht,
Mittag ist ferne.

Wie lange noch? Dann kommen Mond und Sterne
und Wind und Reif: nun säum' ich länger nicht,

Der Frucht gleich, die ein Hauch vom Baume bricht.⁵

Skønt ordet 'død' ikke er nævnt, kan ingen være i tvivl om det angiver digtets hovedtema – det peger på menneskelivets afslutning og de måder den kan

indtræffe på, og det giver gennem sit billedsprog døden en kosmisk-universel indramning.

Til en begyndelse ser jeg på forholdet mellem tematiske og visse formelle træk – de metriske – i digtet. Den tematiske dimension bygges op af en modsætning mellem en fredfyldt, kontinuert flyden hvor ting af sig selv bevæger sig ind i døden ('klingt ab', 'neigt sich', 'saüm') positivt præget af længsel ('Wie lange noch') på den ene side, og en diskontinuert afbrydelse udefra ('ein Hauch ... bricht') med en negativ tone ('Wind und Reif'). Den lange pause efter 'ferne' i andet vers bliver stående tvetydigt som enten en stille venten på døden eller en udskydelse af det forfærdelige øjeblik, en tvetydighed som fastholdes da tredje vers begynder med et spørgsmål. De kosmisk-universelle naturbilleder udligner modsætninger og tvetydigheder ved at de integreres i døgnets cykliske rytme og naturens kredsløb af modning og høst, naturens periodicitet kunne man sige. Digtets overvejende positive opfattelse af dødens komme betyder derfor ikke en længsel efter døden i sig selv, men efter den indoptagelse i den stabile kosmiske orden hvor modsætningerne spiller sammen i harmoni.

Den metriske opbygning understøtter på udtryksplanet denne tolkning af det semantiske indhold.

u – u – u – u – u –
 – u u – u
 u – u – u – u – u –
 u – u – u – u – u –
 u – – u u – u – u –

Den altovervejende jambiske rytme brydes op på betydningsfulde steder i digtet. Andet vers er forkortet og skifter rytme og understreger derved den semantiske åbenhed – er der tale om at længes eller trække tiden ud? I tredje og fjerde vers bliver den rolige fortsættelse af den jambiske rytme kun let forstyrret ved at to trykssvage stavelser mødes ved overgangen mellem de to vers ('... Sterne/und...'). Denne lette uro forstærkes i sidste vers hvor den ellers almindelige jambiske åbning af verset vendes til en trochæ, således at 'Frucht gleich' får en spondæisk virkning. Disse to rytmiske brud optræder på

steder hvor digtets betydning udtrykker ro og kontinuitet (fire sideordnede naturelementer, modenhed, fuldendelse). Rytmen går således imod semantikken og forbereder digtets sidste ord 'bricht.' Mens digtets semantiske dimension overvejende bidrager til den kosmiske syntese, understreger rytmen fortrinsvis den brudfyldte side af døden.

Læst på den måde bliver digtet nykritisk guf: en lukket, selvtilstrækkelig æstetisk helhed hvis udsagn om døden kan forstås alene på grundlag af digtets formelle og semantiske sproglige kvaliteter, og som vi i princippet kan levere en udtømmende læsning af (næppe i praksis, men det er en anden historie). Sådan læser vi alle sammen digte, ser film, lytter til musik når vi opsøger eller blive løbet over ende af en æstetisk oplevelse, *før* vi begynder at spekulere over relevans, historisk perspektiv, litterær kvalitet, men måske som en motivation til at gøre det. Det eneste der er nødvendigt for at vi kan opleve digtet som en sproglig helhed er et minimum af referencer til vores erfaringsverden og en vis læseerfaring, en helhed vi eventuelt kan forbinde med andre kontekster. I forbindelse med Nietzsche kan vi fortsætte med idehistoriske overvejelser over døden, psykologiske mønstre for reaktionen på den, sammenligne med andre tekster der reflekterer over en kompleks dødsopfattelse, opstille tematiske modeller for døds-tematikker osv. Alt det *kan* vi gøre og gør det tit og gerne for at uddybe læseoplevelsen, men vi *behøver det ikke*. Teksten er alt nok, og vores opfattelse af dens indhold og opbygning behøver ikke ændres. Fra den synvinkel kan vi genbruge fortolkninger, men ikke genfortolke tekster. Den udtømmende læsning gør i princippet fortolkningen færdig.

Helt anderledes stiller sagen sig når tekster ansues fra et litteraturhistorisk synspunkt, eventuelt i forhold til en litterær periode. I så fald er den helhed læseren går ud fra større end den individuelle tekst, *før* vi går i gang med at spekulere over tematiske og metriske strukturer. Her er vores opmærksomhed ikke rettet imod hvordan en tekst rækker ud efter eventuelle kontekster i kraft af sin autonome helhedskarakter. Hovedformålet med læsningen er at undersøge hvordan teksten artikulerer et bestemt historisk betydningskompleks som vi på forhånd har

dannet os en ide om. Hvordan forholder en tekst sig til det? Hvordan er den med til at forme det og præge dets kulturelle virkninger? Hvilke træk i en tekst som falder uden for en autonom helhedslæsning, træder frem og viser tekstens deltagelse i en bredere kulturel proces som teksten ikke taler særlig stærkt om?

Adam Oehlenschläger – Øhlenslæger nøjedes han med at hedde dengang – indleder i “Sanct Hansaften-Spil” fra 1803⁶ digtet om dem der kører ud til Dyrehaven sådan:

Fra qualmfulde Mure!
Til Marken saa huld!

Derpå kommer der ikke et ord mere om byen, men om glæderne i skoven og undervejs. I en autonom læsning kan byen godt forblive en hvisken. Men ser man digtet som en artikulation af en bestemt historisk konjunktur om bykulturen og urbaniserede forestillinger og vaner på byens grænse, er første linjes uformidlede selvfølgelighed vigtig som optakt til en kulturel periode med byen som centrum der rækker et godt stykke op i det 20. århundrede.

I en sådan læsning *kan* vi ikke eventuelt bringe digtet i forbindelse med en historisk kontekst, men *skal* gøre det, og digtets betydning får kun *nødvendighed* når det sker. For en sådan læsemåde er det klart at den udtømmende læsning ikke findes, hverken som princip eller ideal for praksis. Læsningen er pr. definition selektiv i forhold til teksten og har dens sammenfletninger med åbne kulturelle betydningsprocesser som sit mål. Det er fra den synsvinkel vi igen og igen får behov for at nyfortolke og gentillegne os en litterær tradition, fordi den udfordres af nye kontekster.

De to læsemåder angiver to principielle indfaldsvinkler. De rummer begge fejlmuligheder og sublim perspektiveringer. Den autonome læsning kan overse forbindelser til de kontekster teksten er del af og gå planken ud i overfortolkninger, men kan også gengive en læseoplevelse så man styrter hen og flår bindet ned fra reolen. Den historiske og periodebundne læsning kan komme til at selekttere de træk i en tekst der blot illustrerer de historiske be-

tydninger som er udgangspunktet, og overse de steder hvor teksten gør modstand, så vi hverken får viden eller oplevelse ud af teksterne. Men den kan også i overraskende ryk vise hvorledes fiktionsdannelser er med til at flytte virkeligheden hinsides smørpriser og olieledninger og hinsides enkeltpersoners og -teksters egne intentioner.

3a. Homogenisering vs. atomisering – første halvleg

Hvordan skal vi forstå en historisk kontekst som en periode for at den muliggør en sådan dialog med litteraturen? Her – i det længste underafsnit – skitserer jeg et bud der både peger på muligheder og faldgruber, men jo ikke er det eneste bud på markedet.

Hvor ville det være nemt hvis en tidsafgrænsning som fx Europa 1800-1850 kunne opfattes som en homogen periode hvor alle afgørende historiske faktorer – politiske, økonomiske, ideologiske, æstetiske osv. – formede periodens faktiske forhold på en ensartet måde, og hvor kun fænomener der var formet på den måde, var af vigtighed. Nu er historien jo ikke nem, og enhver kan se at det er nonsens at den skulle opføre sig efter den model.

Ønsket om en homogeniserende forståelsesramme er imidlertid stærkt nok til at mange periodebetragtninger prøver at lave den. Det sker typisk på to måder. Den ene går ud på at anbringe periodens mangfoldige indhold på en fællesnævner der er så generel at den kan rumme det hele. I ældre tid og i nyere tids fundamentalismer kan det være skæbnen eller guds vilje. Eller blot at se europæisk fællesskab fra kristendommens fugleperspektiv som den fællesnævner der forener det hele. Moderniteten eller den borgerlige individualisme er andre mindre brede, men dog særdeles brede fællesnævner for historiske grænsedragninger. Resultatet er ikke at de udsagn de giver anledning til alle er forkerte, men at de støder på en modstand fra de enkelte tekster eller efterlader dem helt ufortolkelige på disse præmisser. Generaliseringer skaber derved paradoksalt nok den heterogenitet på tekstniveau de søger at undgå på periodeniveau.

En anden og modsatrettet bestræbelse består i at

indskrænke periodens materiale eller tidsspand så meget at det ikke er ukorrekt, men til gengæld perspektivløst at beskrive en sammenhæng. Man kan isolere et bestemt fænomens historie og udvikle dens helt egne metoder: en autonom litteraturhistorie hvor litteraturen selv skaber yderligere litteratur af forfattere der ikke bestiller andet end at stå – og måske også være – på nakken af hinanden. Denne tendens forstærkes af de senere års grasserende forkortning af de litterære retningers omløbstid: tidlig-halvfemserne, midt-halvfemserne, sen-halvfemserne. Her producerer præciseringen paradoksalt en manglende evne til at bruge præciseringen historisk. Hvis den første tendens er en altfavnende *homogenisering*, er den anden en isolationistisk *atomisering*.

Jeg vil betræde en mellemvej og anskue den historiske realitet litteraturen er en del af, som en niveaudelt sammenhæng. Niveauerne er ikke skåret ud i entydigt afgrænsede lag, men er pragmatiske rammer om nogle delvis selvstændige funktioner som det er godt at kunne adskille i en analyse af litteraturens plads. Udover at indkredse sådanne niveauer, kan man også se på forholdet mellem dem – hvordan de påvirker, afspejler, skubber til hinanden. De udgør ikke en teoretisk uimodsigelig sammenhæng, eller har universel gyldighed. Men jeg vil hævde at de i meget brede sammenhænge tjener det praktiske formål at åbne for en forståelse af litteraturens plads i en kulturel dynamik uden man bliver døv for modgående tendenser.

Med *det tyske kulturrum 1800-1850* som en løst afgrænset perioderamme – jeg vender tilbage til afgrænsningen – kan jeg eksemplificere tankegangen, groft og i al korthed. For at tænke i disse baner må man både kunne definere hvert niveau ud fra nogle generelle grundtræk og samtidig opstille nogle periodespecifikke karakteristika. De særlige periodetræk er ikke udtømmende eller altomfattende, men angiver omdrejningspunkter for konflikt, udviklingstendenser eller gennemgribende begivenheder der ikke nødvendigvis har en klar fortolkning. De angiver en dynamik litteraturen er del af. De har heller ikke nødvendigvis gennemtrængt alle periodens niveauer eller gjort det i samme grad. Niveauerne har en vis selvstændighed der netop hindrer os

i at simplificere den historiske situation:

- et *ideologisk* niveau der *generelt* omfatter normative ideer for handling og tænkning. *I denne periode* er *sekulariseringen* den dominerende ideologiske tendens, og mere specielle mentale og ideologiske re-relser og konflikter er varianter af denne tendens;
- et *politisk* niveau der *generelt* vedrører magtrelationer. *I denne periode* er kampen om en *konstitution* med parlamenter, forfatninger osv. den vigtigste tendens der afsætter de grundlæggende konflikter og dynamikker;
- et *institutionelt* niveau der *generelt* drejer sig om de instanser der er vigtige for integrationen af de kræfter der sikrer at et samfund kan reproducere sig selv og udelukke dem der ikke tjener det formål – integration af viden (skoler), af tro (kirken), af seksualitet (familie) o.l. *I denne periode* er det de *borgerlige institutioner* der spiller den vigtigste rolle med kirken på retur. Vigtige er uddannelsesinstitutioner, økonomiske institutioner, juridiske institutioner, fx censur, i de enkelte stater og de institutioner, som toldvæsen og kommunikationssystemer, der regulerer forholdet mellem staterne. Forholdet mellem økonomiske institutioner og bevidsthedsreproducerende institutioner angiver en hovedkonflikt;
- et *økonomisk* niveau som rummer den produktions- basis og -struktur der holder et samfund materielt i live. *I denne periode* er brydningen mellem *agrar og industriel økonomi* vigtig for den kapitalisme der er ved at slå igennem;
- *de sociale grupperingers* niveau som *generelt* omfatter den sociale grupperingsdannelse i forhold til magt og økonomi. *I denne periode* er det mest afgørende de *moderne klassers dannelse* og især den særlige rolle dannelsesborgerkabet spiller.

3b. Homogenisering vs. atomisering – anden halvleg

Med denne opstilling er vi kun halvvejs. Vi kan komme i dialog med en række andre historier end de litterære – økonomiske, mentale, politiske, filoso-

fiske osv. – og har lagt op til en systematik der gør at vi kan samle sådanne historiers analyser og materiale op, så de i hvert fald ikke er afvisende for en videre litteraturhistorisk refleksion og de interesser og prioriteringer den kræver. Men for at vi faktisk kan sætte gang i disse refleksioner, skal vi kunne *fokuser* på bestemte typer af problemstillinger på de enkelte niveauer i forhold til de generelle og periodespecifikke træk. Dette fokus er bestemt af i det mindste fem kriterier:

- 1) Specifikationen af de enkelte niveauer skal give os mulighed for at koncentrere os om de begivenheder og fænomener der udtrykker *konflikter* som
- 2) har betydning for *mere end ét niveau*, og som
- 3) vedrører problemer der har med *identitet og legitimering* at gøre, men som
- 4) i den pågældende periode *ikke er klart kategoriseret* og derfor ikke er knyttet til én bestemt udtryksform eller diskurstype, og som
- 5) kan forstås i forhold til nogle *mediespecifikke* udtryksmuligheder.

Denne møjsommelige måde at opstille sagen på skyldes at vi i en litteraturhistorisk refleksion ikke blot har øje for hvordan litteraturen udtrykker eller illustrerer hvad der rører sig i en periode, men aktivt bidrager til hvad den rummer, og hvordan den bevæger sig. Litteraturen stiller nogle udtryksmuligheder til rådighed for erfaringer som ikke rummes i (alle) andre udtryksformer, og den skaber forbindelser på tværs af de faktorer der fra andre synsvinkler holdes adskilte. Denne formulering beskriver generelt hvad litteratur kan og gør, mens den omstændelige punktopstilling giver nogle metodiske og analytiske holdepunkter fordi den åbner for at vi kan sende nogle afgrænsede og forskellige spørgsmål ind i det mere omfattende historiske rum.

Disse spørgsmål drejer sig ikke kun om hvad der rører sig på de enkelte niveauer, men også imellem dem. For det første er der tale om *determination*. Den hersker når forhold på et niveau er årsag til forhold på et andet. I den periode jeg har trukket frem, determinerer økonomiske forhold nogle af de forhold der gælder i andre sfærer, også litterære: markedsfor-

hold, uddannelsesforhold, kulturelle subventioner osv. Men ikke kun økonomi determinerer. Også institutionelle omstændigheder, som fx en bestemt lovgivning, determinerer i denne periode især gennem censurbestemmelser o.l. den litterære produktion og cirkulation. Copyright er også et oplagt eksempel. Ideologi kan også determinere. Den tyske dannelsesstankegang determinerede institutionelle udviklinger i uddannelsessystemet gennem Wilhelm von Humboldts indsats. Henvisningen til påvirkninger i den komparative litteraturhistorie er båret af at determinationen er fundamental, måske mest fundamental. Men det er klart at determination ikke alene kan omfatte den historiske refleksion og i nogle sammenhænge slet ikke.

En determination virker imidlertid ikke kun kausalt, men giver sig mere indirekte udslag i at også selve forholdet mellem niveauer, niveaustrukturen, kan blive præget af ét af de andre niveauer således at de klare årsagsforhold sløres. Ændringer i kirkens indflydelse fra middelalderen til tiden omkring den franske revolution kan ses som en ideologisk determination af det institutionelle niveau gennem sekulariseringsprocesser. Men der er også sket en økonomisk ændring i Europa i retning af det borgerlige samfunds kapitalistiske organisering. Det er denne proces der har determineret sekulariseringen og fx dens etik – og en hel del andre ting –, og den tillader så at sige at der tilsyneladende er tale om en ideologisk determination. En sådan forskydning kan man, med et begreb fra psykoanalysen, kalde *overdetermination* der medfører at et niveau får *dominans* over forholdet mellem andre niveauer. Sekulariseringen som ideologisk tendens determinerer således ikke, men *dominerer* de institutionelle sammenhænge.

Sådanne mere komplekse forhold der sjældent lader sig opløse i rene kausalkæder, er i alt overvejende grad dem en litteraturhistorisk refleksion forholder sig til. Eller rettere: det er sjældent relevant at skelne knivskarpt mellem determination og dominans. Det er derfor vi fokuserer på konflikter der går på tværs af niveauerne, og som ikke kan udtrykkes i klare kategorier. Og det er derfor de niveauer vi er mest ivrige efter at slå ned på, naturligt og legitimt, oftest er de ideologiske og institutionelle. I den pe-

riode jeg her skitseagtigt har fat på, er også det niveau der vedrører sociale grupperinger særdeles væsentligt. Ikke blot borgerskabet, men den særlige tyske formation man har kaldt dannelsesborgerskabet, får en betragtelig både determinerende og dominerende rolle, determinerende i sin betydning for institutionsdannelsen, dominerende i hele det værdi- og forestillingsunivers der præger litteraturen.

Litteratur influerer den kollektive kultur i en given periode indirekte og er selv indirekte under indflydelse af netværk af påvirkninger i en periode. I modsat fald ville litteraturen blive illustration til hvad vi i øvrigt kan få udtømmende viden om. De kulturprocesser litteraturen er involveret i, er derfor typisk tre slags der som regel optræder i kombinationer. Det er disse processers historiske forankringer og ændringer der er kernen i den litteraturhistoriske refleksion:

1) *analogidannelser*: gennem forskellige litterære strategier identificeres fænomener – ting, personer, begivenheder – gennem forestillede ligheder, fx gennem metaforprocesser. Byen er et sådant fænomen man søger at forstå gennem analogiprocesser.⁷ Romantikkens organismetænkning er et andet reservoir for analogiserende kognitive modeller.⁸ Processen fungerer ikke kun på værkniveau, men også i bredere forstand: medier krydses, fx i overføringen af synsvinkelteknikker fra film til litteratur; genrer krydses, fx i romangenrens historie. Og i denne periode glider nationalhistorien som fortælling og den historiske roman over i hinanden.

2) *differentieringer*: gennem adskillelse, udgrænsninger, forskelsmarkeringer osv. markeres identiteten af ting, personer og begivenheder i kontrasteringer, fx gennem revurderinger af accepterede værdier eller omvendt af accepterede udtryksformer (grimhedens æstetik, fjendebilleder, national-ideologiske formationer). Også her er processen på færde hinsides det enkelte værk, i denne periode især i forholdet mellem fin- og masselitterære udtryk.

3) *komplementariseringer*: denne proces markerer at visse former, stilniveauer, medier eller diskurstyper gensidigt udelukker hinanden, fx udvikles et sådant forhold mellem litterære udtryk i forhold til viden-

skabelige eller 'faghistoriske' og 'kildekritiske' i denne periode, litteraturens autonomisering har man kaldt det. I klassisk retorik kender man forholdet mellem høj og lav stil. Det er denne proces der gør at litteratur på en række punkter – men ikke de samme i historiens løb – giver komplementær form og stemme til omstændigheder som andre tekster i visse periode vanskeligt kan rumme. Litteratur stortrives med uklare begreber, halvt bevidste erkendelser, imaginære universer, nye selvforståelser der er undervejs osv. Litteraturen holder det samlede videns- og forestillingsreservoir åbent, især gennem sin evne til at identificere og samtidig reflektere over hvad den identificerer, hvorfor og hvordan den refleksion finder udtryk.⁹

En hel periode ompændes ikke gennem en enkelt tekst eller to. Derfor er generaliserende principredgørelser på deres plads. En kontrastanalyse, der i det mindste antyder hvad der er på færde og hvordan de metodiske greb kan fungere, kan eksemplificere, med alle de indbyggede farer for overfortolkning, gennem en tekst af Joseph von Eichendorff og én af Henrich Heine, centrale figurer i tysk litteratur mellem 1800 og 1850.

Joseph von Eichendorff: *Sehnsucht*¹⁰

Es schienen so golden die Sterne,
Am Fenster ich einsam stand
Und hörte aus weiter Ferne
Ein Posthorn im stillen Land.
Das Herz mir im Leib entbrennte,
Da hab ich mir heimlich gedacht:
Ach, wer da mitreisen könnte
In der prächtigen Sommernacht!

Zwei Junge Gesellen gingen
Vorüber am Bergeshang,
Ich hörte im Wandern sie singen
Die stille Gegend entlang:
Von schwindelnden Felsenschluchten,
Wo die Wälder rauschen so sacht,
Von Quellen, die von den Klüften
Sich stürzen in die Waldesnacht.

Sie sangen von Marmor bildern,
 Von Gärten, die überm Gestein
 In dämmernden Lauben verwildern,
 Palästen im Mondenschein,
 Wo die Mädchen am Fenster lauschen,
 Wann der Lauten Klang erwacht
 Und die Brunnen verschlafen rauschen
 In der prächtigen Sommernacht.

Digtet, fra 1843, giver form til en perception og en følelse der hurtigt bliver til kliché. Ud af den rolige nat kommer en enkelt lyd – en baggårdskat, en natgergal, et posthorn o.l. Situationen er bygget op om et enkelt 'jeg' der ser indefra og ud i mørket. Det ser ikke et landskab der kan skelnes og opfattes i sin helhed, men en sum af detaljer der afgrænses af vinduet, ligesom senere tiders landskabsbeskrivelser har tog-, bil- eller flyvinduet som ramme med fjernsanserne som de vigtigste. Den ydre verden genlyder af muligheder for handling, flugt eller fantasidannelser og for deres forlængelse i erotiseret skønhed. Men af ukendte grunde er distancen vigtigere end deltagelsen, og 'jeget' kan ikke møde verden hinsides vindueskarmen. Den fremmedgørende afstand der kun bliver til vag længsel, er et urokeligt, givet faktum.

I dette forhold mellem menneske og natur er naturen nok fyldt med tegn, men ikke på sammenhæng eller guddommelig hensigt og derfor også, på trods af dens åbenhed og skønhed, uden magt til at trække 'jeget' ud af ensomheden. 'Jeget' er frit til at drage af sted som de andre, men kan ikke gå ind i den åbne mangfoldighed af erfaringsmuligheder. Det er den sekulariserede verdens grundkonflikt: en mulighedsfylde uden handlingsforskrifter på den ene side og et isoleret subjekt på den anden, uden evne til at bruge chancen til selv at skabe retningslinjer. Det ideologiske niveau determinerer digtets tematik.

Det længselsfulde 'jeg' er helt isoleret uden social binding til arbejde som håndværkerne og uden deltagelse i de kommunikative relationer med brev fra posten eller billet til vognen. Dette sociale tomrum, her udtrykt som paralyseret ensomhed, er den prin-

cipielle indramning af dannelsesborgerens sociale position eller det intellektuelle adelskab i perioden i den langstrakte og ujævne overgang fra agrare og feudale strukturer til kapitalistiske og industrielle som kendetegner det tyske sprogområdes mange stater. Dette tomrum lader sig i en kort periode omsætte ikke kun til længsel, men til en ideologisk og institutionel effektivitet, fx i uddannelsessystemet og i forbindelse med de politiske ændringer. Ingen er bundet af andet end personligt initiativ og personlig moral, væk er feudale rettigheder. Der er så heller ingen klar forudgivet social eller kollektiv 'interesse' at forsvare der sætter fædreland og stat på plads, men én der først skal etableres, fx gennem uddannelse og tidens nationale ideologidannelser. Denne blanding af vægtløshed og momentan gennemslagskraft – kun det første er understreget af teksten hér – udtrykker en dominans fra de sociale grupperingers niveau.

Digtet tematiserer ikke direkte politik, institutioner eller økonomi, som det fx sker i tidens romaner eller megen lyrik fra 1830'erne og 1840'erne. Den fundamentale handlingslammelse og isolation, skønt ikke defineret af disse tre henseender, er en realitet i teksten. Svaret på denne næsten skæbneagtige realitet er en længsel efter en forskelsløs uendelighed med minimale kulturelle og naturlige restriktioner. Her harmoniseres modsætninger, også i den simple og ligefremme sproglige diktation. Hvad der kunne være elementære differentieringer eller komplementære modsætninger og derfor åbne for netop institutionelle, politiske eller økonomiske kategoriseringer, skydes væk. Til gengæld bliver en analogisering heller ikke mulig, en forståelsesramme der giver 'jeg'et' en identitet på linje med eller i forhold til andre af samme art, eller samler landskabet op i et samlende udtryk, eventuelt et symbol. De grundkonflikter er borte der knytter sig til de omfattende ændringer og destabiliseringer i de sociale strukturer der omdefinierer de eksisterende identitetsdannelser og deres legitimation. Men digtet artikulerer indirekte i sin længsel efter et univers uden politiske magtkonflikter, uden kollektive, institutionelle bindinger og materielle afhængigheder som 'jeget' ikke magter at nå hen til, realiteten i sådanne dynamiske omstændig-

heder. Og markerer derved digtningen som komplementær i relation til sociale forhold. Derfor er nostalgia med naturaccent et samlebegreb for digtet. Igen er det sekulariseringen der dominerer, specifikt og konkret, som både afvisning af og længsel efter en identitetsgivende socialitet, en mangel på afklaring der netop holdes åben af periodens litteratur. At ville ind og ud på samme tid.

Heller ikke Heines satiriske bagatel fra 1823¹¹ nævner de tre sidste niveauer direkte, men er indirekte på en anden måde:

Zu fragmentarisch ist Welt und Leben –
Ich will mich zum deutschen Professor begeben.
Der weiss das Leben zusammen zu setzen,
Und er macht ein verständlich System daraus;
Mit seinem Nachtmützen und Schlafrockfetzen
Stopft er die Lücken des Weltenbaus.

Digtet er en ironisk pointeret tilkendegivelse: den forenede intellektuelle tænketank der homogeniserer tilværelsen i skemaer, opnår sikkert klarhed, men den måde hullerne i systemet stoppes på, gør det til en bevidstløs, søvndyssende helhed. Forskelsløsheden som kvælning er ligeså livløs som forskelsløsheden som længsel hos Eichendorff. Heines ironi er direkte determineret af de romantiske tyske filosofers systembyggeri og dermed af det ideologiske niveau. Her er den fragmentering eksplicit der kun indirekte dukker op i detailperception hos Eichendorff.

Den ironiske form er et institutionaliseret litterært greb fra den umiddelbart foregående oplysningstid og dens nyklassik og, naturligvis, fra den romantiske ironi. Som poetisk udtryk for kritisk distance til digtningen selv eller til ideologiske rørelser er den en institutionel og politisk determination og nødvendighed i bredere forstand. Den er en måde hvorpå en forfatter, med varierende succes og blandede konsekvenser, kunne omgå censurbestemmelser og politisk forfølgelse. Effekten er at ligheder og dermed identitetsdannelser vendes på hovedet – klarhed identificeres med dunkelhed – og, som i alle satiriske former, spilles der med differentieringer mellem sand og falsk erkendelse. Det komplementære forhold mellem filosofisk dogmatik, og anden

dogmatik, og litteratur bliver paradoksalt tydelige i ironiens dobbeltbundethed: jo mere hullerne stoppes filosofisk, jo tydeligere bliver det for andre at hullerne ikke kan stoppes, at ingen tilværelsessystemer lader sig lukke. Men digtet er også et udsagn om at det ikke selv leverer alternative erkendelser. Åbenheden er så gabende som det eichendorff'ske 'jeds' længsel.

Tekstens direkte determination fra det institutionelle niveau, bringer den som sagt tæt på en determination fra det politiske. Den nationale vækkelse og de tyske småstaters kamp, klemmt mellem Østrig og Prejsen, giver censur og meningsundertrykkelse store dage og åbner for den ironiske forms effektivitet. Men denne form giver også forfatteren en udgivelsesmulighed og dermed en plads på det gryende frie bogmarked og dermed en anden plads i den økonomiske sammenhæng. Måske er det snarere den der overdeterminerer de institutionelle og politiske niveauer så de derfor kan dominere mere end direkte determinere teksten. Men den deltager direkte i den systemkritik der holder sekulariseringen åben – fx religiøst (Feuerbach) eller politisk (Marx). Her er der en direkte determination.

Den stikordsagtige behandling af de to tekster har to formål. Jeg vil først illustrere hvorledes de niveauer der er relevante for at forstå teksterne historisk ikke alle har samme bredde, nogle har snævrere omfang, andre videre, nogle peger bagud, andre fremad, nogle er af perifer interesse for nogle tekster, men ikke for andre. Dernæst vil jeg understrege at en sådan periodeorienteret læsning ikke ser teksterne som autonome helheder, men ser på de træk der reflekterer de historiske niveauer, men under alle omstændigheder en refleksion der vedrører deres sproglige og diskursive former. Derfor gentager de ikke blot, men deltager reflekteret i historiske processer, selekterer og omprioriterer dens kendetegn gennem sine sproglige og formelle strategier.¹²

4. Arbitraritet vs. selvfølgelighed

De forskellige niveauer har ikke samme kronologiske demarkationslinjer. Sådanne fælles grænser vok-

ser ikke af sig selv ud af det historiske materiale, men etableres arbitrært. På ét niveau, fx det politiske, er det ikke forkert at sige at den franske revolution i 1789 eller i 1830 og den fransk-tyske krig i 1870 er klare periodegrænser. I Frankrig var begge revolutioner klare politiske begivenheder, mens de i Tyskland afgjort var ideologiske begivenheder. Og den fransk-tyske krig er primært interessant fordi den trækker dannelsen af det tyske kejserrige med sig med klare økonomiske dynamikker til følge, og fordi luntten til en række af det 20. århundredes konflikter tændes her.

Det er derfor formålet med den undersøgelse litteraturhistorikeren – og andre historikere – igangsætter der er væsentligt for periodegrænser, en afgrænsning der gør det muligt at materialet kan reflektere de spørgsmål der stilles, dvs. nuancere dem, annullere dem, udbygge dem. Men grænser udtrykker ikke umiddelbart historiens egen kadence, og de er derfor altid til debat som en del af den undersøgelse de indgår i. Visse problemer og undersøgelsesfelter vil derfor ikke være synlige i forhold til nogle af de grænsedragninger vi vælger (fx oversat litteraturs rolle, forholdet mellem naturvidenskabelig kosmologi og idehistorisk). En litterær periode er en arbitrær konstruktion der afprøves på det materiale den former. Derfor er en litterær periodeanalyse også en litteraturkritisk stillingtagen ikke kun til den historiske periode for den litteratur der undersøges, men også for den periode hvori konstruktionen foretages, akkurat ligesom periodebegrebet selv flytter sig fra et cirkulært begreb til et begreb om forandring i og med den historiske refleksion udvikles.

5. Sammenhæng vs. relevans

Arbitrære skillelinjer er imidlertid ikke udslag af rablende subjektiv vilkårlighed. Der er to ledetråde i udvælgelsen af de afgørende grænsemarkører. For det første skal de kunne give anledning til at vi kan etablere en vis *sammenhæng* – ikke at forveksle med udglattende homogenisering – i den mangefacetterede historiske realitet. For mange betragtninger vil 1789, revolutionsåret, og 1871, dannelsen af det tyske kejserrige, være velvalgte, fordi de vil være grænser

for flere af de niveauer der afgrænser en periode i den ideologiske, æstetiske, politiske osv. heterogenitet. For det andet skal grænsepælene give os udsigt til nogle træk i perioden der er litterært *relevante*, og skal samtidig fastholde det overordnede formål med periodeanalysen. Denne relevans får sin orientering i de fem fokuspunkter ovenfor i begyndelse af underafsnit 3b, og omfatter også den aktuelle relevans den litteraturhistoriske refleksion har dér hvor den selv bliver til. Ellers er denne refleksion ikke udtryk for en genfortolkning og generhvervelse af en litterær og kulturel tradition. En aktuel litteraturhistorie kan i dag således ikke undgå at overskride nationalt bestemte afgrænsningskriterier, også når tidligere epoker bliver genstand for en ny refleksion der bygger på en anden relevans end den nationale selvforståelse der oprindeligt lå bag beskrivelsen af disse epoker. Akkurat ligesom kvindelitteraturhistorier har fornyet en refleksion bagud over afgrænsningskriterier ud fra det aktuelle formål at reflektere over kønnets historiske rolle for litteraturens analogidannelser, differentieringer og komplementaritetsdannelser.

De træk vi skal fæstne os ved, skal derfor skabe en forbindelse mellem nutid og fortid, men ikke ophæve distancen i en pseudo-indlevelse. Ellers bliver fortidens identitetsproblemer, ideologiske forhold, diskursive former o.l. umiddelbart spejl for vores egen tid, og træder ikke frem i deres grundlæggende forskellighed.¹³ Valget af kriterier for periodegrænser skal med andre ord kunne fastholde den usamtidighed der er i alle tekster, usamtidighed i forhold til deres egen tid og i forhold til tiden for den litteraturhistoriske refleksion.

6. Samtidighed vs. usamtidighed

Det er højst sandsynligt at en undersøgelse af en gruppe tekster med henblik på de træk der har determineret eller domineret den, slet ikke er samtidige med de pågældende tekster. I mange tekster fra det 19. århundrede, også i Tyskland i denne periode, dukker der insisterende en fremstilling af kvinder op der bygger på modsætningen mellem luseren og madonnaen. Denne modsætning er kendt i hvert fald fra middelalderlitteraturen, hvor selve dannel-

sen af den er nemmere at begribe i forhold til den tids determinerende og dominerende faktorer. Der er usamtidighed mellem de spørgsmål der stilles om kvinder, værdier eller karaktertyper, og de svar der kaldes frem. Nostalgien der gennemtrænger Eichendorffs digt, er et andet eksempel. Denne attitude dyrker direkte værdier og udtryksformer der er usamtidige med den tid da nostalgien formuleres. Komplekse begrundelser for genopdukken af motiver og typer er jo heller ikke noget ukendt fænomen: Ødipus, Faust, Odysseus osv.

Denne generelle logik rækker også den modsatte vej. Når Charles Baudelaire eller Honoré de Balzac artikulerer erfaringer på en gryende bykulturs margin og prøver at finde former der kan rumme de åbne spørgsmål erfaringerne rummer, så er de mere samtidige med en fremtidig situation hvor spørgsmålene begynder at finde andre diskursive former end kun de æstetiske. Det er der ingen visionær mystik i. Vi gør os masser af erfaringer der ikke lader sig rubricere. Var denne usamtidighed ikke en realitet, ville det være svært at forestille sig mennesket som historisk væsen. Så ville det være lukket inde i afgrænsede, selvtilstrækkelige perioder der i princippet ikke kunne udvikles, kun destrueres. Hver periode er således en platform for usamtidige erfaringer – de huller i verdensaltet som Heines digt taler om. De kræver svar som skjules, omformuleres, undertrykkes – eller får litteraturens ironiske, metaforiske, polyfone udtryk.

Den generelle logik bag usamtidigheden kan formuleres nogenlunde sådan: Hvis det ikke er muligt at besvare de spørgsmål bestemte erfaringer rummer på de historiske betingelser hvor de opstår, udtrykt på de niveauer jeg har omtalt, så kan mulige svar findes inden for rammer med en anden oprindelse, *blot de ikke er i modstrid med den periode hvor erfaringerne er opstået*. Det er den logik litteraturens historiske dynamik i høj grad hviler på, og som også gør en tværhistorisk kanondannelse mulig.

Dette princip kan igen belyses med det dualistiske syn på kvinder. Det har sin oprindelse i en middelalderlig repræsentativ kultur, med en klar modsætning mellem kvinden som ideal i en aristokratisk og høvisk sammenhæng med religiøse overtoner og

kvinden som kropslig realitet med reproduktiv funktion, både seksuelt over hele linjen og i andre klassers fysiske arbejde. Denne modsætning er ikke i modstrid med de reelle og uafklarede spændinger en borgerlig periode stiller kvinder overfor i forholdet mellem selvstændighed og afhængighed, hjemmekrav og udeforventninger, en spænding der selvfølgelig også indgår i mænds erfaring men fra en anden synsvinkel. Så længe denne spænding ikke har fundet nye former til at blive forstået, kan de gamle former fungere.

7. *Horisontalitet vs. vertikalitet*

Ofte har man fokuseret på det litterære nybrud når man har karakteriseret og afgrænset litterære perioder. Da Adam Oehlenschläger udgav *Digte* i 1803 med bl.a. "Guldhornene," indvarslede denne samling en ny periode, romantikken. Med Poul Martin Møllers posthumt udgivne roman- eller novelle-fragment *En dansk Students Eventyr* fra 1824, også den anderledes end tidligere dansk litteratur, blev realismen og en nyere prosa intoneret, parallelt med Blichers noveller. I modsætning til Øhlenschlägers tilfælde dog næppe med samtidsbevidstheden i ryggen. Der er mere tale om den baglæns rekonstruktion som litteraturhistorikere har foretaget. Samtid eller eftertid, selvforståelse eller metarefleksion, måden at tænke på er den samme: nye fænomener er trukket som perler på en snor, og deres lineære rækkefølge angiver hvordan den ene periode afløser den anden. Vi har at gøre med en *horisontal* organisering af periodeforsøg.

Men selv om vi afgrænser materialet meget snævert og præcist til fiktive værker, og eventuelt kun dem der kar kritikkens bevågenhed og derfor udelukker masselitteraturen, vil der i enhver periode være langt flere værker der er aktive og har indflydelse, end dem der betyder frisk luft og nyt blod. Sådanne værker knytter sig til former og temaer der er opstået i andre perioder, også de måske engang chokerende i deres nyhed. De er fortsat virksomme gennem kopiering, parodiering, simpel gentagelse eller transformerende videreudvikling. Ofte står vi her med tekster der har større gennemslagskraft i perioden og præger litteraturens kulturelle rolle me-

get mere end de værker der varsler om andre tider. Men måske har de traditionelle eller trivielle værker skabt det litterære rum der overhovedet gør det muligt for de provokerende værker at komme ud. En periodebetragtning der både inddrager de nye ting, den fortsatte brug af tidligere konventioner, den trivielle litteratur, grænsen til andre diskurstyper og kunstarter osv., indebærer en *vertikal* organisering.

Det vil være for let at karakterisere forholdet som en metodisk modsætning mellem dem der forholder sig vurderende til en periode og kun inddrager de værker der viser deres værdi ved at flytte grænsen for hvad litteratur er og kan, og så dem der bare beskriver alt hvad der rører sig af litterære sager i en periode, fortrinsvis de værker der er rene aflejringer af gamle tendenser. Man springer også over periodegrænsebommenes laveste sted hvis man litteratursociologisk hævder at den horisontale er feinschmecker-undersøgelsen der kun inddrager vibrationerne i den litterære institutions øverste stratosfærelag, mens den vertikale har fingrene dybt nede i den blandede virkelighed med alt det der faktisk læses.

Som med synkroni og diakroni vil det være mere rimeligt at betragte de to muligheder som komplementære indfaldsvinkler, alt efter hvad målet for en perioderefleksion er, og hvilke forhåndsantagelser vi går ud fra. Der kan være gode faglige grunde til at læse vertikalt, både kitsch, mainstream og avantgarde, ligesom der kan stilles præcise og perspektivrige krav op til en horisontal strategi der går efter den 'store kanon.'¹⁴ Denne komplementaritet indskærper blot at periodestudiet ikke udtrykker historiens egen proces, men måder vi omgås den på for at opnå en bestemt forståelse.

8. Induktion vs. deduktion

Det er ikke kun Heine der er skeptisk over for stivnakkede systembyggere. Det gælder også litteraturhistorikere der gerne vil lade materialet tale for sig selv, nærme sig de konkrete tekster fordomsfrit og lade deres egne udsagn styre de overordnede generaliseringer om de historiske sammenhænge de indgår i. Den næsten karikerede version af denne *induktive* fremgangsmåde er den positivistiske jæger- og sam-

lervirksomhed der organiserer det litterære stof i grupper, fortrinsvis holdt sammen af kausale påvirkninger. Det har næppe ivrige tilhængere mere.

Nu er det ikke nogen hemmelighed at enhver induktion er en forklædt deduktion, fordi vi aldrig undersøger noget som helst uden styrende forhåndskategoriseringer. Også en *deduktiv* procedure har sine karikaturer, nemlig hvis systemet er så stift eller litteraturfremmed at litteraturen blot reflekterer love eller sammenhænge fra andre historiske kontekster eller almene logiske strukturer for systemdannelser. Ej heller denne formalisme eller dogmatik kan hverve fans mere.

Den banale og vanskelige vej er jo på den ene side at lave så omfattende forudsætninger at de, deduktivt, kan sikre en undersøgelse en styrende relevans og hjælpe med at selekttere i et under alle omstændigheder uhyre materiale. Det er sådanne jeg har prøvet at stille op her. Men da såvel litteratur som litteraturhistorie ændres og udvikles ved faktisk at blive tænkt og skrevet, så er det ligeså trivielt som det er besværligt, at disse forudsætninger skal åbne for tekstanalyser og for at teksterne kan gøre modstand og dermed, induktivt, kvalificere og modificere de overordnede kategorier og spørgsmål. Hvis det styrende deduktive udgangspunkt ikke blot er aksiomer der skal fastholdes, eller teser der skal eftervises, men spørgsmål der må og skal stilles, så er det opfølgende, induktive, rugbrødsarbejde ikke afledninger af aksiomer eller be- eller afkræftelser af teser, ja næppe svar på spørgsmål. Det er modspørgsmål der holder den historiske refleksion over litteraturens plads i kulturhistorien levende. Litteraturen fastholder her identitetsdannelser der ikke kan holdes klart på plads. Denne åbenhed er ikke blot vag og ubestemmelig, men er en specificerbar åbenhed der gør litteratur historisk. Denne specifikation er den litteraturhistoriske refleksion. Periodestudier angiver denne refleksions nødvendige omvej over litteraturens tekster.

Noter

1. Denne artikel bygger på en tidligere version i *Neohelicon* XX, 2, 1994, og på et foredrag ved ph.d.-seminaret "Periodeskift", Sandbjerg, maj 2002.

2. Se Larsen 1994.
3. Se Rachum 1994, Cameron 1996, Larsen 2002a: kap. 1.
4. I mine bøger *Naturen er ligeglad. Naturopfattelser i kulturel sammenhæng* (1996), *Mutters alene. Ensomhed som litterært tema* (2002), *I byen med Balzac. Tre essays om Balzac* (2002) har jeg forsøgt at arbejde historisk efter disse principper.
5. Citeret fra <http://www.gutenberg2000.de/nietzsch/fragment/fragmen5.htm>
6. Citeret fra *Digte 1803*. København: Gyldendal: 1966, p. 195.
7. Fx i Balzacs forsøg på at sætte fænomenet *by* på kategorier for at forstå dens og menneskets identitet og senere forsøg på at forstå et nyt fænomen som internettet netop gennem en analogi til byen (Larsen 2002b: kap. 4).
8. Se begrebet *tænkeskema* i Larsen 2002b: især kap. 1 og passim.
9. Se Larsen 1988 og 1994.
10. Citeret fra Hans-Jürgen Schmitt (ed.): *Romantik II*. Stuttgart: Reclam, 1984, p. 246.
11. Citeret fra Heinrich Heine: *Sämtliche Werke* 2. Leipzig: Hesse und Becker, u.å., p. 121.
12. Larsen 1988 argumenterer for at tekster har en *heterogen repræsentationsrelation* til den historie de deltager i.
13. I forbindelse med TV- og filmadaptation som aktualiseringsforsøg, se Larsen 1983.
14. Om litteraturhistorie og kanondannelse, se Thomsen 2002.

Litteratur

- Baumgärtner, Alfred (ed.) (1974). *Lesen. Ein Handbuch*. Hamburg: Verlag für Buchmarkt-Forschung.
- Böhme, Helmuth (1978). *Prolegomena zur einer Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Deutschlands im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Cameron, Keith (ed.) (1996). *The Literary Portrayal of Passion through the Ages*. Lewistown: Edwin Mellen Press.
- Farrell, R. B. (1968). "Problems of Periods and Movements". J. M. Ritchie (ed.): *Periods in German Literature* 1. London: Oswald Wolff. 1-14.
- Gerth, Hans-Heinrich (1976). *Bürgerliche Intelligenz um 1800*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Grimm, Reinhold and Jost Hermand (eds.) (1971). *Die Klassik-Legende*. Frankfurt a.M.: Athenäum.
- Habermas, Jürgen (1962). *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Neuwied und Berlin: Luchterhand.
- Hermand Jost (1968). *Synthetisches Interpretieren*. München: Nymphenburger.
- Hohendahl, Peter Uwe (1974). *Literatur und Öffentlichkeit*. München: Piper.

- Hunt, Lynn (ed.) (1989). *The New Cultural History*. Berkeley: The University of California Press.
- Larsen, Svend Erik (1983). "Virkeligheden er flink nok - eller, Ak, hvor forandret? Om Blicher som TV-teater". S. E. Larsen og C. Nicolaisen (eds.): *Billeder - læst og påskrevet*. Odense: Odense Universitetsforlag. 163-197.
- Larsen, Svend Erik (1988). "Lyrikken - skyklap eller brændglas?" A. Ballegaard Petersen & C. Nicolaisen (eds.): *Krystalgitteret. Den lyriske genres funktion*. Odense: Odense Universitetsforlag. 39-66.
- Larsen, Svend Erik (1994). "En kilden sag. Om litteratur som historisk kilde". *Noter[fra Historielærerforeningen]* 121, sept. 1994. 12-18.
- Larsen, Svend Erik (1996). *Naturen er ligeglad. Naturopfattelser i kulturel sammenhæng*. København: Munksgaard/Rosinante.
- Larsen, Svend Erik (2002a). *I byen med Balzac. Tre essays om Balzac*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Larsen, Svend Erik (2002b). *Mutters alene. Ensomhed som litterært tema*. København: Gad.
- Müller-Seidel, Walter (ed.) (1974). *Historizität in Sprach und Literaturwissenschaft*. München: Fink.
- New Literary History* 18,1 (1986). *Studies in Historical Change*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Pedersen, Olaf og Helge Kragh (2000). *Fra kaos til kosmos. Verdensbilledets historie gennem 3000 år*. København: Gyldendal.
- Perkins, David (1992). *Is Literary History Possible?* Baltimore: John Hopkins University Press.
- Poetics 14, 3/4 (1985). *On Writing Histories of Literature*. Amsterdam: North Holland.
- Rachum, Ilan (1994). "The Term 'Revolution' in Seventeenth-Century English Astrology". *History of European Ideas* 18/6. 869-883.
- Reisner, Hanns-Peter (1975). *Literatur unter der Zensur*. Stuttgart: Klett.
- Rohou, Jean (2002). "La périodisation en histoire littéraire. Siècles, générations, groupes, écoles". *Revue d'Histoire Littéraire de la France*, 102, 5.707-732.
- Saussure, Ferdinand de (1972). *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.
- Schön, Erich (1987). *Die Verlust der Sinnlichkeit oder Die Verwandlungen des Lesers*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Teesing, Hubert Paul Hans (1949). *Das Problem der Perioden in der Literaturgeschichte*. Groningen: Batavia.
- Thomsen, Mads Rosendahl (2002). *Kanoniske konstellationer*. Upubl. ph.d. afh., under udg. ved Syddansk Universitetsforlag.

